

Severna Amerika

Naravnogeografski okvir

Reliefne enote in vodovje

Najstarejši del kontinenta je močno uravnan *Kanadski ščit* na SV, ki je nastal v predkambriju in je danes delno potopljen. Čez V del se v smeri JZ-SV razteza gorovje *Apalači*, ki se je dvignilo v paleozoiku. Bistveno mlajšega nastanka je *gorati zahod*, ki se je dvignil v kenozoiku.

Glede na geološko zgradbo razlikujemo nekaj reliefnih enot, ki si sledijo od Z proti V. Čez celoten Z del kontinenta se razteza *gorati zahod - Severnoameriške Kordiljere*. Ne smemo ga enačiti z *Skalnim gorovjem*, ki je najdaljše sklenjeno gorovje na kontinentu, vendar zavzema je V del goratega zahoda. Ob tihoceanski obali se dviguje drug niz gorovij, od *Sierre Nevade* na J prek *Kaskadnega in Obalnega gorovja* do najvišjega vrha celine Mount McKinley. Med obema vencema gorovij je območje kotlin, med katerimi je najbolj znana *Velika kotlina*. V zaledju tihoceanske obale se razteza več dolin in podolij, med katerimi je najpomembnejše *Kalifornijsko podolje*. Čez osrednji del kontinenta se razprostira *Osrednje nižavje*, ki na SV prehaja na območje Kanadskega ščita, na JV pa v *obalno nižavje*.

Največje porečje ima reka *Misisipi*, saj se vanjo stekajo vse reke Osrednjega nižavja. V kombinaciji s pritokom *Missouri* je to ena najdaljših rek na svetu. Izliva se v Mehiški zaliv. Izjemno prometno funkcijo ima *Reka Sv. Lovrenca*, saj omogoča vodni promet med Atlantskim oceanom in Velikimi jezeri v osrčju celine.

Gospodarsko najpomembnejši reki sta *Kolumbija in Kolorado*.

Podnebje se je izoblikovalo v povezavi z reliefom

Ena najpomembnejših značilnosti podnebja je posebna razporeditev temperatur in padavin, ki je neposreden odraz izoblikovanosti površja v poldnevniški smeri. Temperature enakomerno upadajo od J proti S. J kontinenta je pod vplivom toplih zračnih mas iznad Mehiškega zaliva, S pa mrzlih kontinentalnih polarnih zračnih mas. Poleti se vpliv toplih zračnih mas razširi proti S, pozimi pa vpliv hladnih zračnih mas proti J.

Padavine so razporejene drugače. Njihova količina se ne zmanjšuje v smeri J-S, temveč V-Z. V Severni Ameriki sta 2 območji z največjo količino padavin - tihoceanski pas in JV dej ZDA. Stalni Z vetrovi, ki prinašajo vlažen zrak s Tihega oceana, za obalo trčijo na Kordiljere, zato so na privetnih območjih velike količine padavin, za gorskimi pregradami pa se količina zmanjša. JV ZDA je pod vplivom toplih vetrov, ki prinašajo vlažen zrak iznad Mehiškega zaliva in Atlantskega oceana. Na poti ni večje reliefne pregrade, zato se njihov vpliv pozna še daleč v notranjosti celine. Zelo pomembno podnebno ločnico predstavlja »mrtva črta«, ki se prib. ujema s 100. poldnevnikom. Z od nje je padavin že manj kot 500 mm.

Tornadi : nastanejo, ko pridejo tople zračne mase z J v stik s hladnim polarnim zrakom s S. to povzroči nastanek zračne fronte. Tornadi so uničujoči vrtnčasti viharji lijakaste oblike, ki se pojavljajo zlasti v topli polovici leta.

Podnebni tipi in skupine rastlinstva

Skrajni S del kanadskega arktičnega območja ima *podnebje večnega snega in ledu*, sicer pa S del Kanade in Aljaske spadata v *subpolarni pas* in imata *tundrsko podnebje* s tundrskim rastlinstvom.

Precej obsežnejše je *območje zmerno hladnega podnebja*, ki že spada v *zmerno topli pas* in ima iglasti gozd.

J in Z od Velikih jezer je obsežno *območje kontinentalnega vlažnega podnebja*, v katerem se je izoblikovalo staro populacijsko središče Severne Amerike. Včasih so tam bili listnati in mešani gozdovi, danes so zelo izkrčeni.

V Osrednjem nižavju se začinja *območje kontinentalnega polsuhlega podnebja* z nizkotravno stepo.

Povsem drugačno je *oceansko podnebje*, značilno za osrednji del tihooceanskega obalnega pasu. Padavin je veliko, posledica so iglasti gozdovi.

Celoten J del ZDA pripada *subtropskemu toplotnemu pasu*, za obalni JZ del ZDA pa je značilna ameriška različica *sredozemskega podnebja*, kjer je rastlinstvo podobno mediteranskemu v Evropi.

V zaledju gora proti V leži najbolj sušen del ZDA s *subtropskim polsuhim in suhim podnebjem*, kjer uspeva puščavsko rastlinstvo.

JV del ZDA ima *subtropsko vlažno podnebje*, kjer so sedaj izkrčeni vlažni subtropski gozdovi.

V goratih delih kontinenta je *gorsko podnebje*.

Prebivalstvo in mesta

Naselitev je potekala v več valovih

Ameriški staroselci Indijanci in Eskimi so najverjetneje poselili današnje območje ZDA in Kanade v časi zadnje ledene dobe. Prva stoletja po Kolumbovem odkritju Amerike so se v glavnem priseljevali le evropski priseljenci. Zaradi veliko anglosaških priseljencev je še danes uradni jezik angleščina, v Kanadi pa zaradi francoskih priseljencev angleščina in francoščina. Prvi večji val evropskih priseljencev je prišel v 17. stol., ko so Angleži ustanovili kolonije vzdolž atlantske obale. Od tod se je začela postopna kolonizacija proti Z, kjer so trčili na Indijance in jih nasilno pregnali. V JV delih ZDA so že v 17. stol. ustanavljali velike plantaže tobaka in bombaža in so zato začeli »uvažati« črnske sužnje. Skoraj do konca 19. stol. je največji del priseljencev prihajal iz Irske, Velike Britanije in Nemčije, po vojni pa so začeli prevladovati priseljenci iz neevropskih držav. Danes v ZDA prihaja prib. 50% priseljencev iz Latinske Amerike, 30% iz Azije, v Kanadi pa je delež azijskih priseljencev že več kot 50%. ZDA in Kanada se z omejitveno politiko otepata prevelikega števila priseljencev.

Ameriški staroselci

Ameriški staroselci so Indijanci in Eskimi, ki jih Američani označujejo za »prvotne Američane«. Eskimi so živeli oddaljeno na polarnih območjih, ki niso zanimala nikogar, drugačno usodo pa so doživeli Indijanci. Ker so si evropski priseljenci prisvajali indijanska zemljišča, se je ameriška vlada odločila, da ustvari rezervate, kjer bi bila njihova zemlja vsaj delno zaščiten. Večina jih je

na goratih in sušnih območjih, ki niso zanimala belcev in še danes nudijo slabe možnosti za gospodarski razvoj. V njih živi prib. 1/3 Indijancev, drugi živijo v mestih, kjer je visoka stopnja revščine, nizka izobrazba in problem alkoholizma.

Od »talilnega lonca« do »mozaične kulture«

ZDA in Kanada sta ubrali drugačno politiko integracije priseljencev v novo družbo. V Kanadi so priseljence spodbujali, da obdržijo svojo kulturo in materni jezik, posledica pa je v tem, da so se etnične skupine manj asimilirale in živijo bolj povezano znotraj svojih skupnosti. V ZDA so pri tem ubrali drugačno politiko, saj so iz številnih narodov želeli ustvariti novo homogeno ameriško nacijo. Takšen proces so poimenovali »talilni lonec«, saj so priseljenci opuščali prvotno kulturno identiteto in jo nadomeščali z ameriško. Ta cilj se ni v celoti uresničil, saj so se razlike zmanjšale, ne pa izginile.

Ameriški črnci : dolgo so bili največja etnična manjšina. Imenujemo jih za »afriške Američane«. Na začetku 20. stol. je 9/10 živel na nekdanjem plantažniškem JV, potem pa so se selili v industrijska središča in postali delavci. Pravice so si izborili šele v zadnjih desetletjih, ko so nastala gibanja za enakopravnost. Odpravljeno je bilo rasno ločevanje po šolah. Črnci danes niso homogena skupnost.

Špansko govoreči Američani : po poreklu so iz Latinske Amerike in niso homogena skupnost. Številni med njimi so prišli ilegalno, zato so slabo organizirani in imajo relativno majhen vpliv v družbi. So najhitreje rastoča etnična manjšina, v prihodnje bodo največja. Ker se njihovo število naglo veča, je španščina v ZDA ponekod postala nekakšen drugi uradni jezik.

Azijski Američani : so najmanj homogena skupnost, saj prihajajo iz različnih delov Azije, največ je Kitajcev. Živijo v mestih na tihoceanskem obalnem pasu, kjer ima njihova skupnost čedalje večjo vlogo. Hitro so se uveljavili v družbi in zahtevnejših poklicih. Zaradi številčnejših družin so dohodki celo višji kot pri belcih.

Danes se kot alternativni model prihodnosti kaže model »kulturnega mozaika«, saj se »talilni lonec« ni dobro obnesel. Pri mozaiku so vse etnične skupnosti vključene v družbo in hkrati ohranjajo svojo identiteto.

Ameriško mesto je prostor nenehnega spreminjanja

Na ameriškem podeželju besede vas ne poznajo. Poleg farm imajo podeželska naselja. Na začetku 20. stol. je polovica Američanov žvela na podeželju, leta 2000 pa več kot 80% v mestih. Ameriško velemesto sestavljajo 3 deli, ki se razlikujejo tako po funkciji kot po videzu. V sredini je *poslovno središče - downtown* (najznačilnejši in najbolj prepoznaven del vsakega velemesta, saj ga sestavljajo nebotičniki - simbol ameriške gospodarske moči). Okoli poslovnega središča je *notranji del mesta*, ki je izrazita prehodna cona z različnimi dejavnostmi in dinamiko. V glavnem ga sestavljajo nekajnadstropne stavbe. V notranji del mesta so se naselile predvsem etnične manjšine. Še danes živijo v getih, kar ne pomeni da nujno živijo v revščini, dejstvo pa je, da so v notranjem delu mesta najrevnejše četrti - slumi. Tretji del velemesta so *predmestja - območja suburbanizacije*. Gre za različne četrti pretežno enodružinskih hiš. Najprej so v njih živeli belci, kasneje tudi pripadniki drugih etničnih skupin. Selitvi ljudi v predmestje je sledila selite dejavnosti (trgovine, parki, uradi, banke, hoteli). Zaradi nenehnega širjenja mest so nastala obsežna območja, kjer

se mesta prepletajo in skupaj tvorijo somestja. Največje somestje na svetu je megalopolis.

Ameriško kmetijstvo včeraj, danes in jutri

Zemljiška razdelitev in njene posledice

Ameriško kmetijstvo se je razvijalo na poseben način že od samega začetka. Vojska je državo finančno izčrpala, zato je kapital lahko dobila le od davkov in od prodaje tistega, kar je imela - zemlje. Pri prodaji zemlje ni mogla slediti nobenemu zgledu, saj je bil to prvi tak primer v zgodovini. Neposeljena ozemlja so razdelili v obliki šahovnice in sicer najprej na *kvadrate*, velike 6 x 6 milj. Vsak kvadrat s površino 36 kvadratnih milj so potem razdelili na 36 *sekcij* s površino ene kvadratne milje. Eno od sekcij so določili za to, da so na njej postavili središčno naselje s šolo, banko..., druge sekcije pa so prodali. Pri tem je bilo bistveno, da so morali priseljenci kupiti vsaj polovico sekcije, pozneje je bila dovoljena samo četrtnina.

Izoblikovanje kmetijskih pasov

Karta kmetijskih pasov nam kaže, da se v bolj namočenem V delu celine pasovi raztezajo v smeri V - Z, v bolj sušnem Z delu pa S - J.

Mlečni pas se razteza J od Velikih jezer in na območju megalopolisa ob atlantski obali. Nastal je zaradi potrebe po oskrbi velikih mest z mlekom in mlečnimi proizvodi. Na njihov nastanek so vplivali tudi vlažno in hladno podnebje ter siromašne prsti.

Koruzni pas, ki se razprostira J in JZ od mlečnega, je postal nekakšno jedrno območje ameriškega kmetijstva. Koruza je bila osnova za razvoj mesne govedoreje in prašičereje, kasneje tudi soje.

Pšenični pas se je izoblikoval na prehodu v bolj sušno podnebje v smeri proti JZ in SZ. To so območja rodovitnih črnih prerijskih prsti in redkejša poselitve.

Bombažni pas je nekoč zavzemal skoraj celoten JV del ZDA. Noben drug pas ni v zadnjih desetletjih doživel tako izrazitih sprememb (bombaž so nadomestile krmne rastline za govedorejo, pridelavo bombaža pa so preselili na nova namakalna območja na Z). Danes je vzreja in predelava perutnine zgoščena prav na območju 5 zveznih drža nekdanjega bombažnega pasu.

Pas extenzivne pašne živinoreje je najobširnejši in se razteza Z od »mrtve črte« in zavzema skoraj celoten ameriški Z. To je pas s skromnim rastlinstvom in velikih rančev z več 1000 glavami goveda. Povprečna velikost farm je tu največja. Podoba ameriškega Z se je v zadnjem času z velikim razmahom namakalništva in selitvami prebivalstva na to območje že precej spremenila. Danes je pas postal tudi *pas namakalnih kulturnih rastlin*.

Pasova subtropskih kulturnih rastlin sta nastala na obalnih območjih s subtropskim podnebjem. Prvi je v Kaliforniji, drugi pa ob Mehikiškem zalivu in na Floridi. Usmerjeno je predvsem v subtropsko sadje in zelenjavo, pa tudi riž, bombaž in druge kulturne rastline. Posebna kmetijska pasova z usmeritvijo v *mlekarstvo in zelenjadarstvo* sta se izoblikovala tudi na S atlantskega in tihooceanskega obalnega pasu.

Stoletje treh »agrarnih revolucij« : prvo agrarno revolucijo po letu 1920 je zaznamovala predvsem mehanizacija kmetijstva. Uporaba strojev je zahtevala velike površine in specializacijo v takšne pridelke, ki so vračali vložena sredstva.

To je privedlo do zmanjšanja števila zaposlenih in povečane produktivnosti. Leta 1930 so v pridelavo začeli uvajati sorto hibridne koruze, ki so jo razvili s križanjem izbranih primerkov. V dveh desetletjih so s tem hektarski pridelek koruze podvojili. To označujemo za drugo agrarno revolucijo. Po letu 1960 se je začela tretja. Ima največje posledice ne le za Ameriko, temveč za cel svet. Čedalje večji stroški za mehanizacijo in vedno bolj zapleteni načini pridelovanja so prisilili farmerje, da so začeli širiti svoje farme. Povprečna velikost farm se je zvečala, pomanjšalo pa se je njihovo število. Ker farmerji niso mogli več slediti konkurenci, je začelo svoj kapital v kmetijstvo vlagati vse več nekmetijskih podjetij. To je pripeljalo do novih oblik organizacije kmetijske proizvodnje. Z uvajanjem gensko spremenjenih kulturnih rastlin, še bolj izpopolnjenih kmetijskih strojev in računalniške tehnologije je danes verjetno že nastopila četrta agrarna revolucija.

Pomen ameriškega kmetijstva doma in v svetu

Z izjemo tropskih pridelkov pridelajo v ZDA vso hrano, ki jo potrebujejo zase, skoraj tretjino kmetijskih proizvodov pa izvozijo. Američani zaradi nihajočih cen na svetovnem tržišču skoraj vsako leto spreminjajo deleže površin. ZDA so v samem svetovnem vrhu pri pridelavi žitaric, soje, prosa, bombaža... Čezmerna produkcija hrane je doma pripeljala do resnih okoljskih problemov. Pojavilo se je vprašanje, kam z neznanskimi količinami iztrebkov in gnojnice. Zaradi velikega povečanja namakalnih površin se čezmerno izkorišča podtalnico, zato so morali marsikje omejiti porabo vode.

Iz industrijske v poindustrijsko družbo

Industrija se seli v »sončni pas« na J in Z

V Severni Ameriki se je industrija najprej začela razvijati na SV ZDA in v JV Kanadi, saj so bile tam najugodnejše razmere. Na takšen razvoj sta vplivala zlasti bližina nahajališč premoga in železove rude v Apalačih. Industrijski razvoj je kmalu poleg atlantske obale zajel tudi območje Velikih jezer, ki so omogočala ugodno notranjo prometno povezavo med novimi industrijskimi središči in povezano s svetom. Na ta način se je izoblikovalo staro industrijsko jedro Severne Amerike. Po letu 1960 je zašla jeklarska industrija v hudo krizo, ki se je prenesla na celoten industrijski pas. Številni obrati so propadli, zato so ta pas poimenovali pas rje.

Stare industrijske panoge so temeljile predvsem na premogu in železovi rudi, nove industrijske panoge, ki so se začele takrat razvijati, pa so kot osnovni energijski vir izrabljale nafto in zemeljski plin. Takšna panoga je bila predvsem petrokemija.

Nove industrijske panoge niso več toliko temeljile na surovinah in energiji, ampak predvsem na znanju, informacijah in možnostih njihove uporabe. Razvoj novih panog in spremenjene vrednote glede bivalnega okolja so povzročile velike selitve prebivalstva iz »pasu rje« v »sončni pas«.

Silicijeva dolina kot primer tehnopola : silicijeva dolina je dolga prib. 70 km in 15 km široka dolina JV od San Francisca. Na tem območju se je v nekaj desetletjih razvilo najpomembnejše ameriško središče mikroelektronike. Njen razvoj je bil tako pomemben za novo poindustrijsko obdobje, da so jo kot prvo poimenovali tehnopol.

ZDA in Kanada - državi poindustrijske družbe

Posod po ZDA in večini Kanade so vidna znamenja poindustrijske dobe, ki jo mnogi imenujejo kar »doba računalnikov«. Njene glavne značilnosti so visoka tehnologija ter dejavnosti, ki jih opravljajo v pisarnah. Delovni proces ne poteka več kot vzajemno delovanje med človekom in proizvodom, ampak kot odnos med človekom in človekom. ZDA in Kanada sta druga drugi najpomembnejši trgovski partnerici. Ker pa so ZDA po razpadu Sovjetske zveze postale prva in edina svetovna politična in vojaška velesila, se je Kanada še nekoliko občutneje znašla v položaju držav preostalega sveta, ki morajo svoj razvoj prilagajati ZDA.